

KRESCENCIJUS ANTANAS STOŠKUS

Vilniaus pedagoginis universitetas

IŠTVERMĖS STRATEGIJOS

Strategies of Sustaining

SUMMARY

It presents the author's intellectual autobiography, related to the political marginalization the conditions which are dictated by the historical destiny of the people. Individual life experience, the author has totalitarian state and independent Lithuania, to solve the crushing of the authoritarian personality of autonomy and dignity must be a constant critical attitude. A critical posture is necessary to ensure the personal autonomy and dignity. Both of these processes are supported by personal allegiance to himself and alienation to repressive system.

SANTRAUKA

Straipsnyje pateikiama autoriaus intelektualinė autobiografija, susijusi su tomis politinės atstumties sąlygomis, kurias padiktavo istorinis tautos likimas. Individuali gyvenimo patirtis, kurią autorius įgijo totalitarinėje valstybėje ir nepriklausomoje Lietuvoje, leidžia jam spręsti, kad autoritarinio gniuždymo sąlygomis asmens autonomijos ir orumo išsaugojimui būtina nuolatinė kritinė laikysena. O kritinės laikyenos užtikrinimui būtina autonomija ir asmens orumas. Abu šie procesai palaiko asmens ištikimybę sau pačiam ir svetimumą represinei sistemai.

APSPRENDIMAS

Esu *priverstas* kalbėti apie save, t.y. apie tą privatų pasaulį, kurio niekada neturėjau noro paversti kitų žmonių gyvenama teritorija, kitaip tariant, jų apmąstymo ar liguisto smalsavimo dalyku.

Savęs paties eksponavimas, narcizizmas ir ekshibicionizmas, nesvarbu fizinis ar dvasinis, man visada kėlė šypseną; geriausiu atveju reiškė asmens nebrandumą. Neturėjau nei įpročio, nei pomėgio

RAKTAŽODŽIAI: Maksima, doktrina, marksizmas, interpretacija, revizionizmas, konformizmas, laisvė, partija.
KEY WORDS: Maxim, doctrine, Marxism, interpretation, revisionism, conformity, freedom, party.

atvėrinėti savęs kiekvienam kaip pereinamo kiemo vartus. Nelaikiau to nusi-teikimo nė girtinu drovumu: man tai tie-siog nebuvo svarbu.

Kai pasidaviau įsakmiam knygų lei-dėjo Antano Staponkaus siūlymui išleisti mano senus darbus, publikuotus dar to-talitariniais laikais, supratau, kokiai avantiūrai pasiryžau. Kad ir kiek likčiau ištikimas savo įprastoms gyvenimo nuo-statoms, negaliu apsimesti, lyg būčiau tik su sena manta persikėlęs iš vieno būsto į kitą, – iš tikrųjų viskas apsivertė. Pasikei-tė ne tik žmonės, bet ir situacija, atsirado visai nauja, tiesiog atvirkštinė, problema-tika, iškilo kiti pavojai ir nuogaštavimai. Tada mes nuoširdžiai tikėjome, kad dir-bame patį reikalingiausią darbą, t.y. mo-kome žmones kritiškai mąstyti. Net ma-žiausia tiesos proskyna represuojamo proto sąlygomis buvo labai brangi. Kiek-viena kūno ląstelių jutome, kiek svarbūs žmonėms buvo kantiški padaršinimai: „išdrįšk mąstyti pats“, jauskis savaran-kiška ir oria būtybe, niekada nelaikyk žmogaus tik priemone, bet visada ir tiks-lu. Valdžia bijojo minties laisvės, tai bu-vo toks retas reiškinys ir vien todėl labai vertinamas. Dabar atvirkščiai: „tiesų“ at-sirado tiek daug, kad jos jau ničnieko ne-besveria ir niekas jų nebijo; gali taukšti, kiek patinka, viskas – kaip žirniai į sieną.

Kuo anksčiau pavyksta suprasti to-kius svyravimus nuo vieno kraštutiniu-mo prie kito, tuo lengviau išaugama iš tos naivumo būsenos, kurią kadaise Kan-tas vadino nepilnametyste, t.y. užuot ak-lai sekus primestais autoritetais, minia, mase ar daugumos mada, išsiugdomas asmens autonomijai būtinas orumas, grindžiamas pirmiausia savo gyvenimui taikomais visuotinai reikšmingais princi-

pais, kurie suteikia žmogui pasitikėjimo pačiu savimi. Nėra praradusi prasmės trečioji Kanto išmintingumo maksima: *mąstyk sutardamas su pačiu savimi*. Galėtu-me šį reikalavimą suformuluoti kalam-būrišku klausimu: kaip keičiantis nesi-keisti, arba paprasčiau, kaip keičiantis iš-likti žmogumi? Sutarimas su pačiu savi-mi kaip tik yra nuolatinio savęs perkūri-mo būdas, grindžiamas fundamentaliau-sių vertybių, arba tapatybės branduolio, išryškiniu, tikrinimu bei stiprinimu.

Kai minėta knyga jau buvo atiduota leidybai ir kolegos ėmė patarinėti, kaip aš turėčiau formuluoti jos pavadinimą, supratau, kad be principinės motyvaci-jos net artimiausiems žmonėms aš ne-įstengiu paaiškinti savo galvosenos ypa-tumų. Nors bendravome ištisis dešimt-mečius, pirminiai mūsų galvosenos pa-grindai liko po septyniais užraktais. Ide-ologinė doktrina nepakentė skirtingumų: ji buvo primesta, visiems vienoda ir vie-nodai privaloma, ir apskritai neturėjo būti originali; individualus filosofavimas uždraustas. Net interpretacijos buvo griežtai apribotos. Iš esmės tai buvo nau-jieji viduramžiai. Bet kokia pastanga sa-varankiškai suprasti marksizmą buvo vadinama revizionizmu ir pasmerkiama sutriuškinimui. Draudimai individualiai galvoti slopino, dusino, gniuždė asme-nybes, vertė skirtingiausius požiūrius dangstyti tomis pačiomis nudėvėto ir ka-nonizuoto marksizmo kaukėmis. Su-prantama, standartiškai galvojantiems, ypatingai klusniems „ideologams“ buvo labai patogu: monotoniškai atpasakoda-mi vis tuos pačius dialektikos ar revoliu-cijos dėsningumus jie perrašinėjo vado-vėlius, kurpė „mokslineis darbus“, kri-tikavo nukrypimus nuo ideologinių stan-

dartų, komplektavo „mokslineis laipsnius“ bei „vardus“ ir darė karjerą, tačiau jokia kūrybingesnė asmenybė nenorėjo ir fiziškai negalėjo išverti teorinio mąstymo imitacijos ir minties rutinizavimo. Jiems buvo likusios trys išsilaisvinimo galimybės: 1) *interpretuoti* Marxą (būtent jį) kaip atskirą kūrybinę individualybę tarp daugelio kitų filosofijos istorijos faktų, tik nepripažinti, kad jis yra interpretuojamas, 2) viešai imtis marksizmo restauravimo, atkūrimo, apvalymo nuo konjunktūrinių nuosėdų, t.y. išsiaiškinti, ką Marxas iš tikrųjų pasakė; 3) rinktis „buržuazinės filosofijos kritiką“, kad per ją būtų galima sąžiningiau išdėstyti ir kitas Vakarų filosofijos kryptis; 4) tematiizuoti tokias sferas bei aspektus, kurių marksizmas (beveik) nėra palietęs. Visos šios galimybės sąmoningai arba nesąmoningai leido peržengti postuluojamą dogmą, nors oficialiai niekas neturėjo teisės atsiriboti nuo privalomos doktrinos, vadinasi, niekur nebuvo reikalinga tyrinėtojo individualybė, niekas negalėjo būti filosofas, o tik marksizmo aiškintojas. Filosofinės kūrybos atsirasdavo tik tiek, kiek buvo dogmos peržengimų, maišto ir pasipriešinimo. Dėl to visi individualūs tyrinėtojo pažiūrų skirtumai buvo suokalbiškai slepiami, nutylimi, laikomi nepastebimais, o geriausiu atveju – sąmoningai slepiami.

Paaiškinus situaciją, kiekvienam žmogui turėtų kilti teisėtas klausimas: kokios galios įpainiojo žmones į šią represinę sistemą ir net ten juos visą gyvenimą išlaikė? Jeigu toji sistema būtų veikusi vien tik filosofijoje, į šį klausimą atsakymo neraskčiau. Tačiau, *pirma*, totalitarinė prievarta, minties persekiojimas ir unifikuojanti kontrolė veikė visose kul-

tūros srityse. Specialiosios ideologinės ir slaptosios tarnybos, *glavlit*o cenzūra, pati valstybės aparato administracija ir užverbuoti agentai niekur nepaliko nekontroliuojamos zonos. *Antra*, visose srityse vergystės nepakeliantys žmonės stengėsi nuo tos priespaudos, priežiūros ir kontrolės saugotis ir gintis. Ir pagaliau, *trečia*, kai kurios viešajame gyvenime veikiančios dvasinės jėgos labiau tarnavo pavergimui, o kitos savignybai, žmoniškumo išsaugojimui, išsigelbėjimui, vilčių palaikymui. Ir būtent šių galių veikimui aptarti yra rašomas šis tekstas.

Tarybiniais laikais didžioji tautos dalis jautė totalinės prievartos slėgimą ir pasyviai jai priešinosi net tada, kai visos aktyvaus pasipriešinimo formos buvo užgniaužtos. Aktyviam pasipriešinimui reikalingos bent minimalios laisvės. Mūsų kartos intelektualinio brendimo laikais (t.y. po Stalino mirties) jau atsirado galimybė priešintis *pačia primestąja doktrina*. Laisvei, teisingumui, tautai užsiangažavusio žmogaus galvoje marksistinė dialektika buvo neblogas pasipriešinimo, dvasinių alternatyvų, tiesos ieškojimo, minties išlaisvinimo instrumentas; bent jau priespaudą juntantys žmonės to mąstymo metodo galią suprato ir pagal išgales bei drąsos laipsnį ją stengėsi naudoti. Tačiau valdžiai ištikimų ir bukųjų konformistų rankose ji veikė ir kaip bet kokias politines niekšybes pateisinanti dogma. Tai esminė perskyra, pagal kurią buvo atpažįstami saviškiai ir atsiri-bojama nuo valdžios parankinių. Atpažinti saviškiai solidarizavosi, rodė vienas kitam palankumą, didesnę ar mažesnę pasitikėjimą, o parankiniai visada kėlė grėsmę: jie pirmieji pastebėdavo prieš juos (taigi ir prieš valdžią) ir prieš val-

džia (taigi ir prieš juos) nukreiptą kritiką, uoliai „demaskuodavo“ revizionistus bei tarybų valdžios kritikus, rodė ypatingą politinį „budrumą“; tarp jų daugiausia buvo įskundinėtojų, „informatorių“ ir panašių paslaugų tiekėjų. Bet ir tarp saviškių ne visada buvo galima atsiverti: niekas nebuvo tikras, kad tarp jų nėra infiltruotų asmenų. Be to,

net opozicinės grupelės negalėjo skatinti pažiūrų individualumo: išorinės prievartos sąlygomis buvo svarbiau ne išsiskirti, bet išsaugoti grupinį solidarumą. Tik dabar, kai yra galimybė atskleisti pagrindinius anų laikų gyvenimo pasirinkimus, pasidarė svarbu suprasti daug metų slėptus pažiūrų bei įsitikinimų skirtumus.

LIKIMAS

Man rūpi ne mano paties asmuo, o tai, kas vertė daryti iš savo likimo kilusius pasirinkimus ir saugoti autonomiją labai skirtingų epochų sąlygomis. Tai autonomijai nusakyti galbūt geriau tiktų dabar mįslingu tapęs angliškas *sustainable* ar net jo lotyniškas pirmtakas *sustineo*. Kalba turėtų eiti apie tam tikros intelektualinės laikysenos (nuostatų, principų, įsitikinimų) *puoselėjimą, įtvirtinimą, išlaidą, išskentėjimą, išsaugojimą* ir panašiai. Kalbu apie save tik todėl, kad žinau motyvus, kuriais remdamasis metai iš metų ją formavau. Nežinau, kiek įtakos jai turėjo mano temperamentas, ankstyvoji patirtis, bet labiausiai turiu būti dėkingas savo artimiesiems, o ypač tėvams, už tai, kad man visada rūpėjo nepadaryti gėdos sau pačiam ir tiems žmonėms, kuriuos labiausiai gerbiau, nepriklausomai nuo to, ką apie mane kas nors būtų sakęs ar rašęs.

Iki šiol neatsistebiu, iš kur paprasti, mažai raštingi kaimo žmonės buvo įgiję vos ne klasikinį garbingumo supratimą. Net tie žodžiai „garbė“, „prakilnumas“ buvo pagarbiai tariami jų lūpomis. Prakilnumą jie paprastai siejo su išsilavinimu, o savo gyvenimu pirmiausia siekė išsaugoti gerą šeimos ir giminės vardą.

Tada tai buvo keistenybė, verta tik atlaidžios šypsenos: vaikams sunkiai sekėsi atskirti gerą vardą nuo garbės troškimo. Bene tik dabar galiu įvertinti, kiek ši nuostata reiškė net tada, kai į ją, rodos, rimtai nežiūrėjau. Darydamas kiekvieną atsakingą sprendimą, prieš savo valią aš visada pagalvodavau, kaip į ją reaguos mano tėvai. Gal tikrai Kantas neperdėjo XVIII a. pabaigoje rašydamas, kad prūsų lietuvis „su savo vyresniaisiais yra pratęs kalbėti kaip su lygiais – nuoširdžiai ir atvirai“. Šią laikyseną jis pavadino „išdidumu“; ir tai buvo ne pasipūtimas, bet „greičiau savo vertės jautimas, reiškiantis drąsą ir laiduojantis jo ištikimybę“¹. Kalba eina apie drąsą, plaukiančią iš savo teismo, už kurią galima guldyti galvą. Tai iškalbingas ir principinis pripažinimas: *pirma*, Kantas yra nešališkas „teisėjas“, o, *antra*, jis – žymiausias mąstytojas, sukūręs bene solidžiausią žmogaus orumo koncepciją Vakarų pasaulyje.

Likimas lėmė gimti šeimoje, sistemos priskirtoje tam socialiniam sluoksniui, kuris turi būti sunaikintas. Nors tėvai turėjo tik 26 ha žemės, karo metais prarado visą turtą ir iš tikrųjų buvo neturtinigi, tačiau jų ūkis, anų laikų terminais kalbant, buvo „subuožintas“, o vaikai pa-

smerkti visą gyvenimą nešioti „klasinių priešų“ stigmą. Aiškumo požiūriu buvo gerai: „priešai“ buvo „įstatyti“ į savo vietą, vadinasi, jie neturėjo pasirinkimo problemų. Tačiau gyvenimo su šia stigma nebuvo lengva išmukti. Valdžios ideologija aktyviai skatino naudotis *išsižadėjimo* ir *išdavystės* galimybe, kurią mokyklos vadovėliai pristatė Pavliko Morozovo pavyzdžiu. Bet ši galimybė atrodė tiek šlykšti, kad net trečioje klasėje savo atsisakymą stoti į pionierių organizaciją laikiau dideliu laimėjimu. Išdrįsau viešai pasakyti „ne“, nors iki šiol nesu tikras, ar aš būčiau taip padaręs, jeigu iki manęs to nebūtų ištarusi gerokai vyresnė kaimynų duktė. O ją tėvas buvo perspėjęs: „Įstosi – nepareik namo!“ Irenos pasirinkimas buvo priverstinis, bet, nepaisant to, iki šiol tebejaučiu pagarbą, kai tik ją prisimenu. Ji padėjo padaryti lemtiną sprendimą. Nors poelgis, atrodo, niekam nepadarė įspūdžio, aš pirmąsyk pajutau, ką gali reikšti buvimas savimi, apgintas nuo visos klasės kartotos formulės: „jeigu visi, tai ir aš“. Man tai buvo pirmoji visam gyvenimui įstrigusi orumo patirtis, atsiradusi iš savo paties *pasirinkto* sprendimo, davusio pamatą visiems kitiems vėlesniems pasirinkimams. Niekada nesigailėjau jį padaręs.

Kai bene po trejų metų mokymo dalies vedėjas Juozas Toliušis, iškvietęs mane prieš klasę, per prievartą užrišo raudoną kaklaraištį ir paskelbė „dabar tu būsi pionierius“, man buvo visai lengva pasakyti, kad šiai organizacijai aš nepri-

klausau. Savo skaudų teisumą galėjau justi net ir tada, kai po vyriausiojo brolio Albino arešto, atvykęs į mokyklą, Raseinių rajono partijos pirmasis sekretorius savo rūsčią kaltinamąją kalbą reziumavo patarle: „Obuolys nuo obels netoli tekrenta.“ Žinoma, jeigu kiti mokytojai būtų parėmę Toliušį, rajkomo sekretorių, o vėliau į mokyklą ideologijai sustiprinti atsiųstą istoriką R. Venį, tikriausiai man būtų buvę nepakeliamai sunku. Bet aš mačiau ką kita: daugumos mokytojų solidarų santūrumą, o dažnai – palankų šiltą žvilgsnį ir užuojautą. Anksčiau minėta perskyra buvo aiški ir čia.

Niekada neužmiršiu istorikės Vandos Supranavičiūtės šilumos, lituanisto ir psichologo Stepono Gudelio atviro draugiškumo, labai anksti mirusios jaunos klasės auklėtojos Petronėlės Barčaitės (žinomo Kauno dramos teatro aktorius Antano Barčo sesers) jaukaus dėmesingumo. „Petrutė“ visada mokėjo būti motiniškai dėmesinga, nešališkai vertino mokymosi pastangas. Visam gyvenimui įstrigo jos įrašas dovanotoje P. Luknickio knygoje *Niso*: „Ką nors didinga gali padaryti tik tie, kurie savo charakterį išlaiko nesugadintą.“ Aš nežinau ir niekada nesužinosiu, kiek šitą gerokai patetišką devizą auklėtoja taikė realiai patirčiai, bet jis neabejotinai dėjo pamatus mano *sustineo*, įgijo beveik sakrališką turinį ir tapo net daugelio neįsisąmonintų sprendimų atrama. Vaikišku protu suvokiau, kad čia kalba eina ne tik apie gerą mokymąsi.

PASKATOS

Negalėčiau aiškiai pasakyti, iš kur nuošalioje kaimo mokykloje kilo susido-

mėjimas filosofija. Ten buvo daug dėmesio skiriama matematikai, poezijai, lite-

ratūrai, muzikai, istorijai, krepšiniui. Ne vienas mokytojas eiliavo ar apsuptas mokinių per pertraukas gliaudė sunkiausiai matematikos uždavinius, bet filosofija ten niekas nesidomėjo. Bibliotekoje filosofijos klasikų taip pat nebuvo. Bet naujus dešimtokas kažkodėl rašo į *Tiesą* klausimą, kodėl joje retai pasirodo straipsnių apie filosofiją. Jam atsakyta: dienraštis reguliariai spaudina straipsnius apie marksizmą-leninizmą. Vadinaisi, marksizmas taip pat filosofija. Bet kur tikra filosofija? Kai naujas istorijos mokytojas uždavė išstudijuoti *Komunistų partijos manifestą*, nepvyko jo atskirti nuo įsiėdusios laikraštinės propagandos.

Tiesa, baigiamosiose klasėse atsirado filosofijai neabejingas germanistas Balys Jucevičius, melancholiško tipo žmogus, be galo dirglus, kompleksų kamuojamas poetas ir drovus mąstytojas. Jį be paliovos graužė kažkoks nenuslopintas nerimas: Vadžgiryje pirma tragiška asmenybė, vėliau savo valia pasitraukusi iš šio pasaulio. „Kur senos girios / ir vešlūs gojai, / maža pirkelė / prie kelio stovi,“ – taip prasidėjo vienas romansas, jo paties padeklamuotas klasės išleistuvių vakarą. Labai mįslingai, netikėtai, lyg nei iš šio, nei iš to jis prasi-tardavo apie I. Kanto „daiktą savyje“, J. Fichtę, G. Hegelio dialektiką. Bet jis nieko neaiškino, o tik gilino jų paslaptingumą, sunkų prieinamumą, ezoteriškumą. Ir tuo (ypač Kantu) pastebimai žavėjosi. Tai darė išpūdį.

Gana dviprasmišką pėdsaką mano intelektualinėje biografijoje paliko lituanistas Petras Baranauskas, labai ūpuotas, neurasteniskas poetas, be rimto pagrindo pratrūkstas staigiais pykčio priepuoliais, o paskui netikėtai atslūgstas. Pagal jo

doktriną, penketui žino tik Dievas, ketvertui – mokytojas, o mokinys – trejetui. Jis pats jos griežtai nesilaikė: kartais parašydavo penketų ir čia pat už vieną nederamoje vietoje padėtą kablelį galėjo parašyti „kuolą“. Su jo asmeniu labiausiai atmintyje susijusi tais laikais praktikuota „metodika“ kartu mokyti raštingumo ir bausti mokinius knygų perrašinėjimu: nespėjai perrašyti penkių lapų, – gausi dešimt, nespėjai dešimt, – rašysi dvidešimt. Kartu jis skatino ir mokinių kūrybiškumą, pasakojimo išradingumą, kalbos žodingumą. Paprastai jo užduodami rašiniai buvo labai netikėti, reikalaujantys mąslumo, sumanumo, atsidėjimo. Dažniausiai tai buvo patarlės: pvz., „Lazda turi du galus“, „Negirk dienos be vakaro“, „Kaip pasiklosi, taip išmiegosi“, „Auksas ir pelenuose žiba“. Syki gavo-me netikėtai rutinišką temą: „Mano darbo diena“. Buvome išmušti iš vėžių, nes visada reikėjo parašyti ką nors „protin-ga“. Sukurpiau ilgą pasakojimą apie tai, kad visą dieną galvojau, kaip parašyti tokią rašini. Pakviestas prieš klasę jį perskai-tyti, gavau gana mįslingą įvertinimą: „Pradedi kaip Tolstojus, rašai kaip Tur-genevas, paskui kaip Gogolis, o baigi kaip kaimo kunigėlis.“ Tą „kaimo kuni-gėlį“ nuričiau beveik negirdomis, bet var-dai glostė savimeilę, nors ir kėlė įtarimą: Tolstojaus dar buvau beveik neskaitęs. Jo įmantria maniera pasakyti žodžiai turė-jo reikšti ne tik jo nuovokumą, bet ir ge-rokai persūdytus komplimentus auto-riui. Šiaip ar taip, bet supratau, kad dar-bas įvertintas teigiamai. Nors ir nemažai nervų prigadinęs, jis neabejotinai daug prisidėjo prie to, kad iki šiol fiziškai ne-galiu pakelti banalybių ir mąstymo ruti-nos. Gal, sakau, ir knygų perrašinėjimą

jis praktikavo tik tam, kad visam amžiui atmuštų norą mechaniškai veikti.

Svarbus asmuo mano vaikystėje buvo krikštaitėvis Matas Jukilaitis, žymiai daugiau už visus kitus apsikaitęs kaimietis, neprilygstamas pasakorius ir „šposininkas“, o, svarbiausia, blaivaus proto mąstytojas. Jis laisvai operavo tokiomis sąvokomis kaip „mokslas“, „menas“, „religija“, „kultūra“, „politika“, „švietimas“. Jo žodyne pasitaikydavo ir pagarbiai ištariamas žodis „filosofas“. Jis ir pats bet kada galėjo pasakyti kalbą, partarti įvairiausiais gyvenimo atvejais arba tiesiog nuraminti. Stebino polinkis samprotauti ir savo galva susirasti tiesą. Aš dažnokai aplankydavau jį, klausinėdavau daugiausia apie kaimo, miestelio ir dvaro praeitį, o jis mielai pasakodavo įvairias istorijas ir kartu samprotavo. Imponavo jo ori mąstysena, pasitikėjimas savo proto sprendimais, įsitikinimų pagrindimas, laisvo proto skvarbumas, palankumas mokslui ir kartu nevengimas su juo susikibti.

Tačiau išpūdingiausias mano „filosofinių interesų“ šaltinis buvo klasikinė, teisingiau XIX a., literatūra. Lengviausiai buvo prieinamas rusų realizmas, bet labiausiai buvau „susirgęs“ H. de Balzaco *Žmogiškąja komedija*. Aš ją suvokiau kaip rimčiausią žmogaus gyvenimo filosofiją, savotišką *ecce homo* manifestaciją. Skirdamas ją masėms, poetams ir filosofams, savo plačių ambicijų neslėpė nė Balzacas.

Jis turėjo galvoje ne tik *Filosofinius etuidus*, bet ir kitus jos ciklus. Nemaža dalis jo personažų reprezentavo gana išplėtotas pažiūrų sistemas. Rašytojas buvo įsitikinęs, kad žmonių įvairovė remiasi iš esmės tais pačiais principais kaip ir gamtos formų įvairovė, tik ji daug daugiau priklausoma nuo atsitiktinių aplinkybių ir istorinių pokyčių. Kaip žinia, jam rūpėjo negyvą istorikų istoriją paversti gyvų charakterių ir papročių istorija. Buvau tiesiog apsėstas jo veikalų, personažų ir aistrų didybės. Aš juos konspektavau, braižiau jų personažų struktūrinę išsidėstymą, interpretavau, rašiau pirmąją mokyklinę studiją. Tai buvo pirmas ir iki tol (o gal ir po to) niekada nepatirtas azartas ir apsvaigimas. Jaučiausi nepasotinamas. Viskas čia man darė nepaprastą išpūdį: gigantiška įvairių socialinių sluoksnių gyvenimo panorama (visuomenės paveikslas), neaprėpiamas personažų skaičius, anksčiau niekur negirdėtas jų keliavimas iš romano į romaną, iš vienos socialinės aplinkos į kitą, autoriaus gebėjimas išlaikyti tos daugybės charakterių vientisumą, o kartu jų įvairumą bei „tikrumą“ (įtaigumą), aibės unikalių įvykių ir situacijų, aistrų ir konfliktų, o kartu su jais pateikti daug išminčių samprotavimų bei aforizmų. Ir visur iš esmės buvo tas pats žmogus, ir geras, ir blogas, bet visad priklausomas nuo prigimties ir aplinkybių, nuo gyvenimo tikrovės ir moralinių motyvų.

AKTYVAS

Baigdamas mokyklą, pagalvodavau apie filosofijos studijas, bet jų Lietuvoje nebuvo: ideologiniai mokslai buvo koncentruojami Rusijoje. Kadangi mano „fi-

losofija“ buvo iš esmės literatūrinė, lengvai pasukau į lituanistiką, kuriai taip pat turėjau sentimentų. Studijavau, rodos, rimtai, klausiau puikių pedagogų pa-

skaitų, bet niekad nesijaučiau savo namuose. Pradėjau skaitinėti klasikus: Vydu nu nusivyliau, Kanto „neįkandau“, geriausiai jaučiausi tarp prancūzų švietėjų. Pirmoji disciplina, pravėrusi langą į filosofiją, buvo logika. Šią griežtą proto discipliną gaubė jos klasikinė aureolė. Bet man atrodė, kad ji būtų buvusi dar įdomesnė po filosofijos istorijos studijų. Po to pradėjau klausyti privalomą marksistinės filosofijos kursą, skaitomą Eugenijaus Meškauskio: didžiausias nustebimas – prisirinkdavo pilna auditorija. Negalėjau suprasti, kodėl net prieš marksizmą nusiteikę vyresnių kursų studentai sutartinai gyrė jo paskaitas. Tai buvo, kaip reta, protingas, inteligentiškas, tolerantiškas ir doras žmogus; ir šiuo atžvilgiu, neabejotinai, paskutinis mohikanas Filosofijos katedroje. Anais laikais (ir ne tik anais!) vien šios savybės jau buvo didelis dalykas, bet vien tuo jo populiarumo nebuvo įmanoma paaiškinti. Esminis jo pranašumas prieš kitus filosofijos dėstytojus buvo tas, kad marksizmas jam nebuvo primestas: su juo jis buvo gerai susipažinęs jau tarpukario Lietuvoje. Tai buvo jo paties įsitikinimas, kuri gebėjo laisvai išdėstyti bet kam. Dauguma buvo apsunkinta privalomos dogmos, kartojo išmoktas frazes, deklamavo citatas, o jis dėstė tai, kuo buvo pats įsitikinęs, laisvai mąstė ir nepaliaujamai tikslino savo mintis. Virš dogmos kybo kumštis, virš gyvų minčių – pasirinkimo, savarankiško apsisprendimo galimybė. O tai reiškė, kad jo marksizmas nieko neprievartavo, bet buvo dėstomas taip, kaip ir pridera mokslui, t.y. kaip teorija, egzistuojanti tarp daugelio kitų istorijos doktrinų.

Meškauskas įtikino, kad marksistinė filosofija yra galima, bet iš to neplaukė,

kad ji turėtų būti *privaloma* kiekvienam klausytojui: įsitikinimai apskritai negali būti privalomi. Dauguma anų laikų ideologų ir „filosofų“ tik simuliuojo įsitikinimus, formaliai laikėsi doktrinos, kurios patys nesugebėjo arba net nematė būtinumo savarankiškai pergalvoti. Galvojimo disciplinai palaikyti jiems pakako doktrinos raidės, frazių, tekstų citavimo. Jie bijojo nepatogių klausimų ir abejonių, kad jų simuliacijos nebūtų suardytos. Drąsesni klausinėtojai tiesiog siutino, todėl buvo traukiami į „juodus sąrašus“, skundžiami valdžiai, specialiosioms tarnyboms. Meškauskas šiuo atžvilgiu buvo unikumas, balta varna. Geriau negu kas kitas jis žinojo, kad priverstinės pažiūros iš viso nėra pažiūros. Tokia nuostata kirtosi su ideologine kontrole, protų cenzūra ir vadinamojo „auklėjimo“ metodais. Jis paliko klausytojui galimybę pasirinkti, kitaip sakant, jis elgėsi kaip mąstytojas, o ne kaip žandaras. Už visus kitus ideologus jis labiau tikėjo marksistinės filosofijos mokslškumu, todėl paliko klausytojui abejojimo, ginčijimo ir apsisprendimo laisvę. Tokia sąžininga, klasikinė teoretiko laikysena labiausiai žadino klausytojų simpatijas. O iš čia kilo ir įsitikinimas, kad filosofija turi tarnauti realybės kritikai. Tiesa, šitos strategijos išsąmoninimas atsirado gerokai vėliau, kai atėjau į Filosofijos katedrą ir pats pradėjau publikuoti savo darbus. Jis pats dažnai perspėdavo, kad jo dėstomos teorijos nereikėtų painioti su „realiuoju socializmu“; taip buvo duodama suprasti, kad gyvenimo realybė yra labai nutolusi nuo jos. Net išskirtinis XIX a. filosofijos mokslškumo teigimas neatrabojo jo nuo XX a. filosofijos: jo marksizme gana neblogai tarpo kai kurios postpozityvistinės ko-

rektūros. Ypatingas moksliskumo akcentavimas lengvino supratimą, kad marksizmas nėra šventa karvė ir kad jam galioja tie patys tiesos ieškojimo kriterijai – abejojimas, racionali kritika, įrodymas, praktinis tikrinimas, nuodugnus apsvarstymas – kaip ir kitiems mokslams.

Žinoma, teorija, pagrindžianti *realybės* kritiką, negalėjo būti nei visai atvira, nei radikali. Bet po Stalino mirties tai buvo pirmas ledų pralaužimas. Žinoma, viskas priklausė nuo drąsos, intuicijos ir situacijos. Bet ir tokia kritika fasadinio „optimizmo“ laikais daugiau reiškė negu aštriausios dabartinės polemikos atakos. Publika ją greitai pastebėdavo, valdžia susierzindavo, o „politrukai“ parodėdavo politinį budrumą. Tačiau tie rūpesčiai iškilo tik ateityje. Studentas apie tas gudrybes labai nedaug tenutuokė, nors neblogai matė, kuo dar galima pasitikėti.

Studijų metais vyko Vengrijos įvykiai, o paskui juos laikas nuo laiko iškildavo susidorojimai su studentais: už ceremonijas Rasų kapinėse, už antitarybines dainas šventinėse demonstracijose, užrašus ant sienų, už buržuazinių nuotaikų skleidimą, už jaunųjų poetų dekadentizmą ir panašiai. Tie įvykiai intrigavo ir jaudino, bet prie jų stengiausi neprisidėti: per daug gerai jutau savo pažeidžiamumą ir troškimą mokytis. Gerai atsiminiau šiurpų naktinį šeimos pabėgimą iš gimtųjų namų, „banditų lizdo“ sudeginimą su visa kaimyno sodyba, miestelio aikštėje suguldytus miškinių lavonus, ištremtus gimines, kalėjime atsėdėjusį brolių, kietai įsmigusias Toliušio ir Venio prievartavimo pamokas. Kadangi nebuvo nei pio-

nierius, nei komjaunuolis, man nuolat buvo prikišama: „į universitetą tavęs nepriims“. Bet priėmė kaip normalų žmogų: gavau gerus įvertinimus, praėjau nemažą konkursą, niekas nepakišo kojos. Iki šiol tebejaučiu dėkingumą ir pagarbą savo egzaminuotojams.

Bet žinojau, kad esu stebimas pro padidinamąjį stiklą ir komjaunimo aktyvo, ir informatorių. Buvau ir jų „auklėjamas“: atseit, negerai, kad gerai mokausi ir nesu komjaunuolis. Tokie priekaištai man kėlė šypsena: net neįtariau, kad rimtos universitetinės studijos gali būti laikomos trūkumu. Net Stalino laikais gimtajame Vadžgiryje mokytojai trimestro pabaigoje nevengdavo pagirti. Bet vėliau panašų priekaištą išgirdau iš savo dėstytojos, „senos aktyvistės“, A. Gudaičio-Guzevičiaus tyrinėtojos L. Lisenkaitės: anot jos, gerai mokytis ir nedalyvauti visuomeninėje veikloje yra egoizmas. Mėginau paaiškinti, kad dirbu fakulteto studentų mokslinėje draugijoje, profsąjungos komitete. Bet iš jos tada sužinojau, kad tik komjaunuoliai dirba visuomeninį darbą. Supratau, kad tai nebuvo juokavimai: baigdamas studijas kartu su raudonu diplomu gavau komjaunimo aktyvo charakteristiką, kaltinančią mane nebrandumu: „per penkerius studijų metus studentas taip ir neatskleidė savo politinių pažiūrų“. Galbūt tai buvo tiesa, bet negi tada aš galėjau atskleisti tai, ką tik dabar galiu laisvai pasakyti. O tas neatskleidimas lėmė, jog Meškauskas negalėjo manęs pasilikti Filosofijos katedroje, kaip buvo to pageidavęs: aš išvažiauvau dirbti į Krikštonių vidurinę mokyklą. Filosofijos studijos baigėsi.

PROTESTAS

Vienintelis ryšys su filosofija buvo žurnalas *Voprosy filosofii* ir studijų metais sukomplektuota biblioteka. Anaipol tai nebuvo didelis turtas, bet ir juo mažai tegalėjau pasinaudoti: darbo jaunam mokytojui užteko per akis. Buvo ir gana savitų auklėjimo rūpesčių. Pirmąsyk gyvenime atsidūriau aplinkoje, kurioje buvo pavojingai daug geriama.

Joje buvo mokytojų, mokytojų artimųjų, „kolchozo“ aktyvistų: visi sudarė stabėtinai vieningą frontą. Jų pėdomis sekė ir mokiniai. Net mokyklos direktorius turėjo polinkį. Kai išgerdavo, jam sugesdavo ūpas, ir vis kibdavo prie mokinių: tai ne taip pasisveikino, tai ne vietoj atsisotojo, tai durų neuždarė. Galima įsivaizduoti, kaip turėjo jaustis klasės auklėtojas, kai jam buvo reguliariai raportuojama apie apgirtusių mokinių išdaiigas kaimo vakarėliuose. Jie tiesiai atskirdavo: „O kas dabar negeria?“. Ir sakė tiesą. Direktorius badė: „Sekite gerai pavyzdžiais.“ Mokinys žiūri ir jį įbedęs akis ir lėtai klausia: „Direktoriau, o kur jų rasti?“ Direktoriaus veidą išpila raudonis, bet jis tvardosi, suka kalbą į šoną, apeliuoja į mokinio elgesio taisykles, bet vis žodžiai, žodžiai, tušti ir beverčiai, vėl krinta ant mokinių galvų. Ta pati dviveidystė, panašūs, jokios prasmės netekę žodžiai, ta pati stipriojo teisė, kaip ir visoje politikoje.

Viskas slepiama ir užglaištoma, o fasade – degtine aplaistomi socialistinio lenktyniavimo nugulėtojai, garbės raštai ir visa kita teatralizuota butaforija. Mėginau apie tai kalbėti posėdžiuose, susirinkimuose, rašiau į laikraštį, – susilau-

kiau sutartinio pasipiktinimo: vietos, rajono valdžia ir mokyklos administracija ėjo išvien. Labiausiai nuo girtuoklystės kentėjo kai kurios mokytojos. Iki šiol be graudulio jų negaliu prisiminti: kaip jos pajėgė atlikti kasdienines pareigas mokykloje, aprenkti po tris keturis vaikus, pamelžti karves, pašerti kiaules ir dar išmaitinti visai jau išgverusius vyrus?

Buitinės aplinkybės mane artimai suvedė su vienu iš „eilinių“ partijos aktyvistų, – turėjome progų išsikalbėti. Jis ėmė priekaištauti, kad be reikalo kiršinu žmones. Atseit, čia nieko nepakeisi, su žmonėmis reikia sugyventi. „Betgi esu mokytojas, – sakiau – jūs, komunistai, turėtumėte suprasti. Jūs taip pat atsakingi už jaunų žmonių likimą.“ Atsakymas mane pribloškė: „Komunistai, komunistai... Jūs dar jaunas žmogus... Pagyvensit – pamatysit: reikia mokėt prisitaikyt. Aš pragyvenau karą, fronte buvau sužeistas... Dabar komunistų valdžia – esame komunistai, bus fašizmas – būsim fašistais.“ Pirmąsyk gyvenime išgirdau tokią atvirą prisipažinimą. Iš pradžių jis man pasirodė be galo ciniškas, bet pasikui supratau, kad tai buvo tik gana silpno ir riboto žmogaus adaptacija. Pajutau visišką bejėgiškumą ir aš. Pamačiau kažkokią giminybę tarp mano buvusių „auklėtojų“ fanatizmo ir kaimietiško konformizmo. Kaip juos atskirti? Neįsivaizdavau, kokia kalba ir kokiais argumentais įmanoma kalbėtis su tokių žmonių valdžia? Atrodžiau beveik tragikomiškai. Kaip man, marksizmą studijavusiam žmogui, atlaikyti aktyvistų „marksistinių“ viešpatavimą?

SUGRIŽIMAS

Po pustrėčių metų gavau Meškausko kvietimą dirbti Filosofijos katedroje. Teisingai dabar sakoma: tai buvo oazė totalitarinėje dykroje, visus prievartavimus neutralizuojanti priedanga. Katedros žmonės buvo sukūrę savo bendravimo stilių ir net savo mentalitetą. Tarpusavio pasitikėjimas, kūrybiškai kritinė aplinka, teoriniai seminarai, kasdieniai pokalbiai, pasivaikščiojimai prospektu, solidarumas ir kolektyvinės literatūros paieškos veikė mane panašiai kaip ir daugelį kitų jos narių, – tai buvo vos ne sokratiški universitetai. Į katedrą buvo einama ne tik atlikti savo pareigų, bet ir susitikti, pasikeisti požiūriais, pašmaikštauti, aptarti įvykių, problemų, pranešti apie geros knygos pasirodymą, pasitikslinti istorijos faktus, papasakoti naują anekdotą, t.y. susitikti akis į akį žmogui su žmogum. Tai buvo fenomenali profesinių interesų ugdymo, užgriūvančių rūpesčių įveikimo ir intelektualinių pratybų stimuliavimo bendruomenė. Turėjome unikalią „valdžią“, kurios lyg ir niekas iš mūsų nebuvo turėjęs nei iki tol, nei po jos.

Nors išaugusi katedra vėliau suskilo į dvi atskiras dalis, bet jas kurį laiką vienijo anksčiau susiformavę įpročiai ir platesnei publikai skirtas žurnalo *Problemos* leidimas. Pastarojo atsiradimu buvo išreikštas nepasitenkinimas periodiniu mokslo darbų leidiniu *Filosofija*, taikomu tik siauram akademiniam filosofijos tyrinėtojų sluoksniui. *Problemu* pavadinimas pasiūlytas toli gražu ne atsitiktinai. *Pirma*, jos mėgino trauktis nuo tarybiniam marksizmui būdingo dogmatizmo bei pseudodialektinės scholastikos, troš-

ko būti tikrai problemiškos ir atviros diskusijoms. *Antra*, jos ketino gvildinti svarbiausias visuomenės gyvenimo ir jos kultūros istorijos temas, ypač tas, kurios kamavo pačius inteligentus. *Trečia*, jose publikuojami vertimai turėjo praverti langą į kultūrinei visuomenei neprieinamą moderniąją Vakarų filosofiją. *Ketvirta*, jos norėjo atsiverti plačiai humanitarinei publikai, jai skirti savo svarstymus ir ją sutelkti. *Penkta*, tai turėjo būti žurnalas, aprėpiantis ne tik filosofiją, para-filosofiją bei kitas jai giminingas sritis. *Šešta*, jų mąstymas (ir, žinoma, kalba) turėjo būti savarankiškesnis, gyvesnis, įvairesnis, patrauklesnis. Tačiau patys organizavimo ir redagavimo darbai, kuriuos teko dirbti redakcijoje, nebuvo nei labai malonūs, nei dėkingi: buvo daug juodo ir nuobodaus triūso, trukdžiusio atsidėti fundamentalesnėms studijoms. Palikė tik pareiga ir solidarumo jausmas. Be to, erzino įkyrūs bukų recenzentų priekabiavimai, grasinimo ir perspėjimo signalai iš leidyklos ir „glavlito“. Į ideologinio budrumo psichozę buvo įtrauktos visos leidybos grandys.

Svarbiausia, reikėjo „kelti kvalifikacijas“ ir rengtis aspirantūrai. Nors, padedant Meškauskui, buvau atradęs marksistinę filosofiją – pirmiausia jos dialektiką, susvetimėjimo teoriją, kriticizmą, praktinį tiesos kriterijų ir produktyvų istoriškumą, – tačiau kasdien propagandininkų valkiojama marksistinė frazeologija buvo įsiėdusi iki kaulų smegenų, politiškai agresyvi ir represyvi. Net gerai apgalvotuose kolegų darbuose ji dažnokai „atsidavė“ realybės apologetika. Aš savo išlikimą filosofijoje susiejau su tuo, kiek

pavyko surasti labiausiai nuo šios frazeologijos ir politinės kojunktūros nutolusią estetikos „sukergimą“ su semiotika. Su klasikine estetika teko susidurti jau studijų metais: nors tada lektoriai keitėsi (G. Vaitkūnas, V. Zaborskaitė), ji paliko ryškų išpūdį. Ypač ją pagyvino naujų mokslo metodų (kibernetikos, informacijos teorijos, struktūralizmo) atsiradimas, netikėtai išprovokavęs gana įdomias diskusijas. Be to, ji mane senokai saistė su žymiai labiau „išvažinėta“ literatūros, o vėliau ir dailės teorija bei istorija.

Semiotika mūsų krašte buvo visai nežinoma, bet kaip tik dėl to ją galėjau visai laisvai įvesti į teorinę apyvartą. Iš Prancūzijos, Italijos ir JAV, nesutikdama didesnio pasipriešinimo, ji drąsiai skynėsi takus Lenkijoje, Rusijoje, Estijoje. Manė stebino, kad Lietuvoje į ją ilgai niekas nekreipė dėmesio. O gal ir gerai: dar nebuvo jos girdėjusių cenzorių ir prie jos teritorijos nebuvo draudžiamųjų stulpų. Tik gerokai vėliau T. Venclovos įsteigta me semiotikų seminare maža grupelė žmonių pirmąsyk susitikome prie bendro stalo. Bet čia buvo tik šviečiamoji pobūdžio susitikimai, apsiriboję teorinių doktrinų komentavimu. Be to, mane domino ne tiek arogantiškas europietiškas struktūralizmas, kiek amerikietiškas mokslų organonas, kurio iki šiol mūsų krašte niekas taip ir nėra rimtai pristatęs. Jo trijų tyrimo aspektų (semantinio, pragmatinio ir sintaktinio) modifikacija man padėjo lengvai integruoti į vieną teorinę sistemą skirtingas ir lyg tarpusavyje nieko bendra neturinčias meno kūrinų aiškinimo tradicijas ir kartu pagrįsti jų savitarpio papildomumą.

Kita nuo agresyvios politinės dogmos nutolusi sritis buvo etika, į kurią mane

įtraukė nepaprastai darbštus, veiklus, delikatus ir pirmiausia dėl kitų gyvenantis žmogus Vincentas Žemaitis, įsteigęs Filosofijos ir sociologijos institute Etikos skyrių bei leidęs anais laikais labai išgarsėjusius *Etikos etiudus*.

Tačiau uždaro akademinio gyvenimo man nepavyko paversti savo likimu. Tam kliudė daug veiksnių. Pirmiausia – nenormalūs pedagoginiai krūviai. Atrodė, per daug dideli krūviai buvo sukurti tam, kad dėstytojai dirbtų kaip automatai ir neturėtų laiko patys nuodugnai apgalvoti savo dėstomų kursų. Aš jau nekalbu apie politinės realybės iššūkius, neretai išmušdavusius žmones iš vėžių bei vertusius permąstyti, kokios išgyvenimo taktikos teks laikytis naujų grėsmių fone. Pochruščiovinė epocha nebuvo rami. Lūkesčius žadinusios ir politines diskusijas provokavusios Čekoslovakijos permanos buvo nutrauktos tarybinių tankų. Socializmas žmogišku veidu buvo palaidotas. Sustiprėjo represijos, įskundinėjimai, vėl ėmė daugėti politinių bylų.

Jubiliejaus proga demonstruodamas savo politinį budrumą, G. Zimano *Komunistas* atakavo *Problemas*. Labiausiai užkliuvo „revizionistiški“ J. Repšio, „nacionalistiški“ M. Lukšienės ir tarybinę sistemą su viduramžiais sulyginę J. Barzdaičio straipsniai. Labiausiai nustebino, kad kaip priešprieša minėtų autorių darbams buvo pateiktas mano apolitiškas, labai hipotetiškas ir menkai išplėtotas straipsnis apie meno kūrinio emocinę struktūrą. Jis tikriausiai buvo pasirinktas vien todėl, kad apie jo turinį recenzentai iš esmės neturėjo ką pasakyti. Pokario sąlygomis ir kitame kontekste jis būtų buvęs apkaltintas apoli-

tiškumu, buržuaziniu objektyvizmu. Dar bar didžiausias baubas buvo revizionizmas: „grėsmės“ ėjo iš Čekoslovakijos ir Jugoslavijos. Todėl pirmiausia buvo nusitaikyta į Repšį, kurį Meškauskui gana nelengvai sekėsi apginti.

Dar labiau šurpino Kristinos Rickevičiūtės ir Jono Trinkūno persekiojimas. Juos inicijavo saugumo komitetas. Iki šiol regiu viešą Trinkūno „egzekuciją“ universitete ir pašalinimą iš darbo. Auditorijoje slogi įtampa; ceremonialas kaip surepetuotas; baltais siūlais adyti kaltinimai, įtarinėjimai. Jonas santūrus, į klausimus atsakinėja ramiai, aiškiai ir tiksliai. Jokių grėsmių tarybinei sistemai savo veikloje jis nemato, nematome jų nė mes. Bet „klapčiukai“ suirzę, klausimus uždavinėja grasinančiu tonu. Sudaromas įspūdis, kad mes dar ne viską žinome, bet jeigu įsikišo saugumas, vadinasi, reikalas rimtas. Tokia anų laikų „logika“. O mes (dėstytojų dauguma) – pasyvūs statistai, vengiame vieni kitiems pasižiūrėti į akis. Tikrai žinome, kad niekas neišdrįs užstoti kaltinamojo. Bet kas eis su krintančiu į duobę? Stalino laikų baimės sugrižo. Net nesugrižo: jos nė nebuvo dingusios, tik kiek atlėgusios.

Sunku nusakyti, ką turėjo justri padorus žmogus, eidamas iš tokių „egzekucijų“. Kažkas turėjo surikti: „ką jie daro su mumis?“ Tik iš ko pareikalaus, kad rizikuotų savo likimu? Juolab to negalėjo pasakyti silpnas, visą gyvenimą gąsdintas ir ant nepasitikėjimo ribos balansuojantis žmogus.

Štai pamažu prieinu prie svarbiausio ir, rodos, savo gyvenimui labiausiai neįmanomo sprendimo, kurį parengė pati gyvenimo įvykių logika: pasiryžau neut-

ralizuoti tą gėdingą naštą tapusią silpnybę. Turėjau vilties, kad priklausomybė partijai suteiks galimybę net privalomos doktrinos ribose ginti žmogiškus įsitikinimus. Nebuvau tiek naivus, kad tą padėtį pervertinčiau: daug didesnio kalibro žmonės tylėjo arba „sėdėjo“. Bet tikėjau, bent tiek autonomijos, jog galėčiau ne tik tūnoti, bet ir diskutuoti toje hiperideologizuotoje aplinkoje, kuriai toną davė partinės institucijos, vadinasi, ir atlikti tą šviečiamąjį darbą, kurį dirbti įpareigojo pasirinktoji profesija. Kaip tik dėl to, kad galėčiau kai ką viešai pasakyti ir nebūčiau panaudotas kitų ir savo paties išdavystėms, turėjau išeiti iš įtariamąjo padėties.

Žinoma, veikė ir kiti motyvai. Akademinėse sferose jau anksčiau buvo platinamos nuostatos, kad būtina saugoti „nacionalinius kadrus“, atrinkti labiausiai profesiniam darbui tinkamus žmones. *Pirma*, daug kas gerai žinojo pokačinę situaciją Vilniaus universitete, kai pedagogais dirbo iš fronto sugrižę menko išsilavinimo ir visiškai lietuvių kalbos nemokantys kariškiai. Vėliau jų nelengva buvo atsikratyti, ir pats universitetas dėl to nukentėjo. *Antra*, filosofija buvo laikoma ideologine disciplina, kurią galėjo dėstyti tik partiniai. Tas apribojimas lėmė, kad paskaitas dažnai skaitydavo nei pašaukimo turį, nei rimtai filosofiją studijavę „politrukai“. Jie tiesiog perpasakodavo menkos vertės vadovėlius ir imitavo dėstymą. Prieš tokias praktikas nukreiptos nuostatos ilgai buvo ignoruojamos, bet vėliau subrendo karta, kuriai tai buvo savaime suprantamas dalykas. Kuo labiau marksistinė propaganda peraugo į filosofiją, tuo labiau reikėjo kvali-

fikuotų žmonių, kurie prisidėtų prie mąstymo kultūros ugdymo, asmens orumo gynimo, bendražmogiškų vertybių palaikymo, supažindintų su tiesos ieškojimo būdais, filosofijos kryptimis ir panašiais dalykais.

Nuosekliausiai pagal šias nuostatas savo katedros darbuotojus „komplektavo“ Meškauskas. Baigdamas aspirantūrą, turėjau rinktis ir aš: ieškotis darbo kitur arba susisaistyti su partija, kad pasilikčiau Meškausko „oazėje“. Buvo ir dar vienas ne paskutinio reikšmingumo motyvas: po Čekoslovakijos įvykių JAV liberalieji emigrantai susitikimuose su įvairių kultūros sričių žmonėmis prasi-tardavo, kad partiškumas neturėtų būti laikomas kliūtimi nacionalinei kultūros politikai įgyvendinti. O kai kurie tiesiog ragino tautos labui propaguoti intelligen-tų stojimą į partiją. Šitas požiūris buvo

populiarus ir mano kartos žmonių rate.

Padariau rizikingą, bet toli gražu ne spontanišką žingsnį. Saugumo jis, žino-ma, neužtikrino, tačiau suteikė galimybę išsaugoti tą minimalų kritiškumą, be ku-rio nebuvo įmanoma palaikyti net mini-malios gyvenimo autonomijos ir išveng-ti vergystės. Be abejo, tai buvo kompromi-sas, kuris iki šiol man nebeleidžia be pasi-dygėjimo sakyti arba rašyti šito žodžio.

Man nepriklausomybė atėjo pirmiau-sia su išsivadavimu nuo partiškumo su-kaustymų. Iki šiol „partija“ asocijuojasi su mąstymo laisvės apribojimu, akiračio susiaurėjimu, egoistišku uždaru, sa-viškių protegavimu, dvejopų standartų taikymu, kitaminčių negirdėjimu, sek-tantiškumu, narcizizmu, demagogija, manipuliavimu, stipriojo teisės įtvirtini-mu, privilegijų troškimu ir panašiais da-lykais.

CHAMIZMAS

Pedagoginis darbas prarijo beveik vi-są gyvenimą, bet intelektualinis kontak-tas su jaunais žmonėmis man visada daug reiškė. Rūpėjo ne tik dalykų dėsty-mas, bendravimas su auditorija, bet ir są-žiningas vertinimas. Iš manęs jis reikala-vo didžiulės atsakomybės ir daug davė saviugdai. Pastarasis uždavinys iki šiol atrodo sunkiausias ir svarbiausias peda-goginio darbo patikimumo testas. Jeigu šito testo neišlaikoma, visos kitos pastan-gos neturi jokios prasmės. Nežinau, kas tokiai nuostatai padarė didžiausią įtaką: skaudi vaikystės patirtis, „socialistinės“ valstybės neteisybė, ar tos savųjų prote-gavimo ir kyšininkavimo praktikos, ku-rios tarybiniais laikais buvo sutinkamos net ir mūsų *alma mater*? Dabar kažkodėl

visi apsimeta užmiršę garsiąją bylą, į ku-rią buvo įsipainiojęs net prorektorius ir kurią vėliau užgniaužė visada saviškius gynęs KGB. Bet ne tik ši byla, – tokie da-lykai buvo ne naujiena. Pasitaikydavo net kolegų, kurie tiesiog atnešdavo glo-bojamų studentų pažymių knyguotes pa-sirašyti. Padoresnius žmones tai išmuš-davo iš vėžių, atimdavo amą ir šiurpino nė kiek ne mažiau kaip politinės išdavys-tės arba įskundimai.

Sulaukėme nepriklausomybės, atga-vome mąstymo laisvę, piliečių teises, de-mokratiją, žymiai pakilo ir filosofinė kul-tūra, į ją įsiliejo nemažai vilčių teikiančių žmonių, atkurtas ir puikiai įrengtas sena-sis fakultetas. Tačiau įvyko kažkas, ką sunkiausia pripažinti: dešimtmečiais

kurtos Meškausko atmosferos – inteligencijos, nuosaikumo, profesinio padomumo, akademinio respektabilumo, dvasinio subtilumo, gyvenimo išminties ir to, ką graikai vadino φρόνησις, tarpusavio pasitikėjimo, tolerancijos, takto ir pagarbos žmogui tradicijų – neliko nė pėdsako. Sunku patikėti, kad taip greitai į katedrą gali išiveržti tarpuvarčių chamizmas, beribis egocentrizmas, diktatoriškas bendravimo stilius, netolimos praėities karingasis ateizmas, kategoriškumas, agresyvumas, didybės manija, bukas pavydas, vergiškas pataikavimas, favoritizmas, kerštingumas, patyčios, dviveidiškumas. Atsiranda ir tokių dalykų, kurių net tarybiniais laikais nebuvo galima išvaizduoti. Tikriausiai ne už gražias akis surinkinėti studentams pažymių ir nešioti jų knygelį dėstytojams jau nereikia. Netikėtai sužinai, kad tavo dėstomo kurso egzaminų neišlaikę studentai dar egzaminų sesijai nesibaigus priiminėjami „minkštųjų“, bet kam pasitarnauti pasirengusių kolegų. Arba paaiškėja, kad kai kurie iš viso tavo egzaminų nelaikę studentai jau turi diplomus. Ypač pasidaro „smagu“, kai įstaigoje susitinki savo buvusį „studentą“, einantį atsakingas pareigas valstybėje, o jis nė kiek nesidrovėdamas linksmi išsipasakoja, kad yra „studijavęs“ Vilniaus universitete ir kaip fakulteto bei katedros vadovų padedamas yra pro tave „prašmugleriavęs“.

Labai sunku buvo parašyti žodžius, kuriuos atidėlioju beveik ketverius metus. Nepaisant visko, per 50 savo darbo metų labai suaugau su savo *alma mater*, kurioje mokiausi, dirbau ir kurią branginau. Nemažai buvo įdėta jėgų, kad universitete atsirastų filosofijos specialybė. Pirmieji darbai atlikti dar kartu su velione Kristina Rickevičiūte, kai buvo iš naujo atkurtas filosofijos studijų būrelis, padėjęs išaugti ne vienam solidžiam filosofui. Vėliau tos pastangos buvo energingai palaikytos rektorauti pradėjusio Rolando Pavilionio. Bet į parengtas vietas atėjo visiškai kito sukirpimo, kito mentaliteto žmonės, sudarę palankias sąlygas „naujai“, toli gražu ne akademeinei, bet kažkokiai „azijatiškai“ tvarkai išsisknyti. Čia nenoriu kalbėti už visus: tarybiniai laikai taip pat kai kam patiko. Kalbu tik apie savo nuostatas ir tą būseną, kai pasijutau svetimas kaip niekada ir niekur kitur. Kiti tikriausiai pasakys, kad pats išvairiau į kampą, nepriimdamas „naujų gyvenimo taisyklių“. Bet negi tie dalykai labai skiriasi? Esi svetimas dėl to, kad nepriskiri savęs viešpataujančiam klanui, ir dėl to nepriskiri klanui, kad esi svetimas. Mūsų keliai išsiskyrė: už autonomiją reikia užsimokėti. Tačiau anksčiau ar vėliau universitetui teks pradėti rimtas reformas: padorūs, žmoniški santykiai jam ne mažiau būtini negu moderniajam verslui.

Literatūra ir nuorodos

¹ Imanuelis Kantas. Draugo prierasas. // *Kraštas ir žmonės*. – Vilnius: Mokslas, 1988, p. 107–108.